

ATLAS DER OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN ZIJNE MAJESTEIT DEN KONING DER NEDERLANDEN 1818

HENK VAN
HOUTUM

Hoogleraar Politieke Geografie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In 2024 publiceerde hij *Free the Map. From Atlas to Hermes: a New Cartography of Borders and Migration*, een boek dat een pleidooi houdt voor een cartografische verbeelding die de eenzijdige indeling van de wereld in staatsgrondgebieden overstijgt.

4

JOHANNES VAN DEN
BOSCH

Bezittingen. Het staat er echt in de titel van de *Atlas der overzeesche bezittingen van Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden* uit 1818. ‘De kaart geeft onverbloemd aan dat het land en de mensen die in deze gebieden woonden zijn gereduceerd tot natuurlijke hulpbronnen. De kaart faciliteerde en normaliseerde de Nederlandse koloniale exploitatie’, zegt Henk van Houtum, hoogleraar Politieke Geografie. De atlas is gemaakt onder auspiciën van de commandant van het Nederlands-Indische leger en latere minister van Koloniën, Johannes van den Bosch, die belast was met de directie van het topografisch bureau in wat toen Batavia heette.

De *Atlas der overzeesche bezittingen* is feitelijk de vormgeving van de koloniale macht. Het boek bestaat uit twaalf kaarten van de toenmalige koloniën. Naast een overzichtskaart van Oost-Indië (grofweg het huidige Indonesië), zijn er gedetailleerdere kaarten van Java (Oost en West), Sumatra, Madura, de Ambonsche, Bandansche en Ternatensche Eilanden, het Bebouwde Suriname, Curaçao en de West-Afrikaanse Goudkust (de kuststrook van het huidige Ghana). De kaart

Zie ook:
Surinaamse vlag
Icoon 16, p. 82

Zie ook:
Subjectieve Atlas
Icoon 26, p. 134

Zie ook:
VOC-logo
Icoon 2, p. 14

van Suriname is volledig opgedeeld in slavenplantages met Nederlandse namen als Fortuin, Jagt Lust, Rust en Werkt, Waakzaamheid en Zeldenrust.

‘Cartografie was in de koloniale tijd vooral een militaire staatsaangelegenheid. De bezetter trok de lijnen op de kaart. Zie hoe in die tijd de koloniale grenzen werden getrokken in Afrika: met kaarsrechte lijnen werd het continent verdeeld onder de koloniale machthebbers. Maar vergis je niet, dat koloniale grondbezit-denken is terug van nooit helemaal weg-geweest. Denk bijvoorbeeld aan Poetins claim op Oekraïne, het gewelddadige *settler colonialism* van Israël en het imperialisme van Trump ten aanzien van Groenland en de Gazastrook. En in die strijd worden kaarten vaak tot instrument gemaakt om bezitsclaims te ondersteunen. De kaart is nog steeds, zij het vaak meer verbloemd, dienstmaagd van de staat.’

Van Houtum legt in zijn boek *Free the Map* uit dat de kiem voor het staatsdenken in de cartografie – en daarmee voor de *Atlas der overzeesche bezittingen* – in 1569 werd gelegd in de Mercatorkaart van de Vlaamse cartograaf Gerardus Mercator, die ook de term atlas muntte. Deze wereldkaart was niet alleen akelig precies voor zijn tijd, maar was ook de eerste ‘platte’ afbeelding van de aarde waarbij de meridianen kloppen. Oftewel, York en Barcelona liggen ongeveer op dezelfde hoogte en de afstand tussen de twee steden is realistisch. Ook nieuw: het noorden stond boven. Zelfs de wereldkaart van Google Maps is gebaseerd op deze mercatorprojectie. ‘Deze zeekaart was de doorbraak van staatsmacht op kaarten. De kaart was namelijk vooral bedoeld als hulpmiddel voor de koloniale navigatie van de zeevloot naar bekende en onbekende – oftewel: nog te veroveren – gebieden. De kaart maakte duidelijk wie waar regeert. En de Europese landen, de koloniale machten van die tijd, staan heel illustratief in het midden, als centrum van de wereld.’

Vijf eeuwen na die koloniale Mercatorkaart toont een standaard-wereldkaart volgens Van Houtum nog steeds een wereld waarin mensen worden ingedeeld in vakjes die omringd zijn door on-onderbroken grenslijnen: ‘ons’ land hier, ‘hun’ land daar. Er staat weliswaar niet meer expliciet ‘Overzeese bezittingen’ boven de kaart, maar het idee van staatseigendom is nog springlevend. ‘Wat je niet op de kaart ziet, is hoe we als wereld zijn verbonden en van elkaar afhankelijk zijn. En wat er evenmin op staat: de werkelijke ongelijkheden op de wereld, de vele internationale netwerken en hoe elk land niet uit één homogeen volk bestaat, maar uit vele nationaliteiten.’ Ook wordt weggemoffeld hoe de ongelijkheid in welvaart is ontstaan. ‘Je ziet niet hoe gebieden rijk zijn geworden door exploitatie van andere gebieden, waarna vaak diezelfde gebieden corruptie of onderontwikkeling wordt verweten. Mensen en hun subjectieve ervaringen worden niet in beeld gebracht, alleen staatsgrondgebied.’ Kortom, een standaardwereldkaart is dus geen goede weergave van de werkelijke geografische realiteit. ‘Het is een vertekening, een surrealisme dat een eigen leven is gaan leiden.’

Wat wringt, volgens Van Houtum, is dat vaak wordt gedacht dat een landkaart objectief is. ‘Maar aan elke kaart liggen tal van normatieve, politieke keuzes ten grondslag over wat en hoe je het afbeeldt. Maar een standaardwereldkaart in een atlas vertelt voornamelijk één verhaal – nog steeds het verhaal en de schaal van de natiestaat. Deze visuele surrealistische representatie van de wereld is al eeuwenlang dominant in politiek, onderwijs en media en heeft daardoor een diepgaande invloed op hoe we grenzen, migratie en territorium begrijpen. Daarbij wordt de historische dynamiek van migratie, koloniale uitbuiting en mondiale afhankelijkheden verhuld. Door die beperkte weergave wordt nationalistisch en exclusief denken als vanzelfsprekend gepresenteerd. Dit versterkt op subtiele wijze het “eigen land eerst”-denken, het roofzuchtig imperialisme en racisme.’

Daarom pleit Van Houtum om de politiek-ideologische dimensie van cartografie een prominentere plek te geven in het maatschappelijke debat. ‘De *Atlas der overzeesche bezittingen* biedt daarvoor een goed vertrekpunt. Als icoon van een wereldbeeld dat tot op de dag van vandaag voortleeft, laat het zien hoe cartografie is gebruikt om het koloniale bezit van Nederland te legitimeren. In het huidige maatschappelijke debat kan deze atlas een vertrekpunt zijn om het nog steeds voortlevende koloniale staatsdenken bespreekbaar te maken. Het is hoog tijd om de cartografie van haar koloniale staatsdenken te bevrijden. Free the Map! Want: *Ceci n’est pas le monde* – dit is niet de wereld.’